

Kuolemannoviisista kuolemantaitajaksi – Autoetnografinen pohdinta läheisen sairastumisen ja kuoleman käsittelemisestä

Petriina Lahtinen

Itä-Suomen yliopisto

Johdanto

Kaksi vuotta sitten olin aloittamassa karjalaista rituaaliperinnettä käsittelevän kurssin. Aihepiiri oli itselleni hyvin vieras, olinhan vasta vuotta aiemmin astunut ensimmäistä kertaa Itä-Suomeen. Itäraja ja sen takana sijaitsevat Karjala ja Venäjä olivat olleet itselleni hyvin kaukaisia alueita ja aihepiirejä. Päädyin kuitenkin opiskelemaan Joensuuhun ja oletettavastikin osa kursseistani käsittelisi lähialueita. Kyseinen rituaaliperinnekurssi lupasi opettaa keskeisiä elementtejä traditionaalisesta karjalaisesta rituaaliperinteestä ja tämä herätti heti kiinnostukseni. Tietoni karjalaisuudesta tai karjalaisesta rituaaliperinteestä olivat tässä vaiheessa hyvin vähäisiä, joten aloin mielelläni lukea kurssikirjallisuutta läpi. Jo ensimmäinen kirja vei minut kokonaan mukanaan ja huomasinkin uppoutuneeni aihepiiriin täysin. Kesken kurssin kuitenkin kuulin uutiset, mummullani oli todettu syöpä.

Ensimmäistä kertaa elämässäni tunsin, kuinka maailmani romahti ja koko todellisuuteni oli kuin käännetty nurinkurin. Olin siihen asti ollut hyvinkin onnekas, kun kuolema ei aikaisemmin ollut kuulunut elämäni. Ainoat lähisukulaisteni kuolemat olivat tapahtuneet ollessani liian nuori muistamaan niitä, joten kuolema ja kuolemisen mahdollisuus eivät kuuluneet osaksi omaa arkeani. Tietenkin tiedostin kuoleman olevan osa jokaisen elämänsaarta, mutta kun kuolema ei ole aktiivisesti osa elämääsi, on se helppo sivuuttaa. Kuolema, ennen näitä uutisia, oli aina ollut ”tuolla”, mutta nyt yhden puhelun vuoksi se olikin ”täällä”.

Koska olin aiheen äärellä ensimmäistä kertaa, en tiennyt yhtään, miten tästä kuuluisi jatkaa elämää eteenpäin. En tiennyt mitkä olivat pelisäännöt: kuuluisiko minun muuttaa takaisin kotikuntaani mummuni kotihoitajaksi, vai kuuluisiko minun lykätä koko syöpä-kuolema-aihepiiri aivojeni takanurkkaan ja esittää, ettei mitään ollut edes tapahtunut. Jälkimmäinen toimintatapa tuntuisi oikealta, olihan kuolema aina ollut, ainakin omassa piirissäni, hys-hys-asia. Asian unohtaminen kokonaan tuntui kuitenkin mahdottomalta, mutta samaan aikaan en halunnut antaa tämän pysäyttää täysin elämäni, joten päätin jatkaa arkirutiinejani siitä mihin ne olivat hetkellisesti jääneet tauolle. Tämä tarkoitti

kurssikirjallisuuden lukemiseen palaamista. Kirjastolle mentyäni tarkistin, mikä kirja oli seuraavana lukulistallani. Olin jopa hieman sanaton, kun huomasin sen olevan Laura Jetsun *Kahden maailman välillä: etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla* (2001).

Tämä kirja käsitteli venäjänkarjalaisia kuolemankulttuureja keskittyen juuri hautausrituaaleihin. Ennen mummuni uutisen kuulemista olisin varmaankin hyppinyt ilosta kirjan vuoksi. Kuolemankulttuuri oli aiemmin tuntunut hyvin kiinnostavalta, ehkä sen takia, että se oli niin tuntematon aihe itselleni. Mutta nyt se tuntui vain iskulta vasten kasvoja. Tietenkin olisin voinut vaihtaa kurssin toiseen, mutta tämä kurssi jäisi silti kummittelemaan mieleeni. Joutuisin kuitenkin jossain vaiheessa opintojani käymään kyseisen kurssin, eli silta olisi ylittävä ennemmin tai myöhemmin. Valitsin ennemmin. Nyt myöhemmin ajateltuna olen onnellinen, että päädyin tähän päätökseen.

Autoetnografian soveltaminen omaan tilanteeseen

Autoetnografia on etnografian alalaji, jossa tutkija pyrkii erittelemään omia kokemuksiaan ja tuntemuksiaan, kuten itse tein Laura Jetsun (2001) kirjaa lukiessani, jolloin aloin mummuni sairastumisen myötä pohtia omaa suhdettani kuolemaan. Perinteisen etnografian eli yhteisön toiminnan ja tapahtumien kuvailemisen sekä havainnoimisen sijaan autoetnografia painottaa tutkijan osuutta. Tutkija itse toimii tutkimuksensa alkuperäisenä ja keskeisimpänä informanttina, kun tutkimusaihe käsittelee jotakin tutkijan omaan tai läheistensä elämään liittyvää ilmiötä. Autoetnografia nimensäkin mukaan yhdistää kolme osatekijää, oman (auto), kulttuurin (etno) ja tarinallisuuden (grafia). Autoetnografi kuvaa näiden kolmen osatekijän yhdistelmän avulla omien henkilökohtaisten kokemuksien kautta kulttuurista kokemusta. Tällöin sosiokulttuurinen tulkinta itsen ja yhteiskunnan välisestä suhteesta on mahdollista. (Rannikko ja Rannikko 2021, 57–58, 63–64.)

Sovellan autoetnografista tutkimusmenetelmää kertoen omista kokemuksistani käsitellä läheisen sairastumista ja kuolemaa. Haluan tuoda esille omien kokemuksieni ja tuntemuksieni avulla sitä, millaista oma kuolemankulttuurini on sekä sitä, miten pohdin ja vertailen näitä venäjänkarjalaiseen kuolemankulttuuriin. Käsitteelen vaikeaa elämäntilannettani ja omia affektejani kuolemaan liittyen. Autoetnografia sopii kyseiseen pohdintaan hyvin, koska aihepiiri käsittelee tutkimusmenetelmälle ominaista vaikenemisen kulttuurin käsitettä eli *conspiracy of silence*. Vaikenemisen kulttuuri viittaa aihepiireihin, joita ihmiset tietoisesti sivuuttavat negatiivisten tunteiden, kuten häpeän tai pelon takia. Asioista vaikeneminen johtuu usein siitä, että oppimiemme normien mukaan näemme sivuuttamisen pakolliseksi. (Rannikko ja Rannikko 2021, 59.) Koen suomalaisen luterilaisuuteen pohjautuvan kuolemankulttuurin olevan eräänlaista vaikenemisen kulttuuria, jossa kuolemaan liittyviä asioita pyritään välttelemään. Tämän vuoksi niiden tutkiminenkin voi vaikeutua, kun esimerkiksi informanttien löytäminen aiheen

ongelmallisuuden vuoksi on mutkikasta. Nostaen tutkija informantiksi voidaan välttyä tältä hankaluudelta.

Piirteitä venäjänkarjalaisesta kuolemankulttuurista

Laura Jetsu käsittelee kirjassaan Venäjän Karjalan aluetta sekä heidän harjoittamaansa kuolemankulttuuria ja sen perinteitä. Jetsu tuo esille ilmiötä, jonka minä ja varmasti moni muukin suomalainen on huomannut, eli miten kuolema meidän kulttuurissamme on hiljennetty ja jopa kielletty aihe. Kulttuurillamme tässä tarkoitan suomalaista luterilaisuuteen pohjautuvaa kulttuuria sekä siihen kuuluvia ajatusmaailmoja ja näkökulmia. Kuoleman kieltämisen syyksi voidaan nähdä halu suojautua kuolemanpelolta ja omalta kuolemalta. (Jetsu 2001, 11–12.) Tunnustan itsekin ennen uutisia mummuni sairastumisesta eläneeni kuplassa, jossa kuolema kiellettiin sen negatiivisuuden vuoksi.

Tässä venäjänkarjalainen ajatusmalli eroaa suomalaisesta kuolemannäkemyksestä, kun kuollut henkilö on aktiivisesti ja avoimesti osa koko hautausrituaalia. Oma kuolemaa voidaan myös käsitellä toisen kuoleman kautta. Karjalainen, tai yleisvenäläinen, kuolemankulttuuri eroaa suomalaisesta myös siinä, että suurin osa kuolemista tapahtuu kotona ja se koetaan luonnollisena. Kuitenkin itse ruumis on aina anomaalinen, outo ja luonnoton, jolloin se on myös pelottava ja saastainen. Tämä tekee suhteen elävän ja vainajan välillä ongelmalliseksi. Karjalainen järjestelmä keskittyy myös hoitamaan vain potilaita, jotka ovat potentiaalisesti paranevia, kun taas todennäköisesti kuolevat henkilöt palautetaan takaisin kodin ja perheen piiriin. Tämä voi hätkähdyttää länsimaista mieltä, joka ajattelee tämän kertovan järjestelmän kyynisyydestä, mutta tämä ei ole ainoa näkökulma karjalaiseen ja yleisvenäläiseen terveydenhuoltoon. (Jetsu 2001, 12, 88–89, 174–175.)

Jetsu tuo esille sen, miten länsimaissa pyritään pitämään kuolevia henkilöitä mahdollisimman pitkään elossa, vaikka tämä ei aina vastaisi heidän toiveitaan tai edes etuaan. Nuoruutta, terveyttä ja kauneutta ylistävässä kulttuurissa vanhuus, sairaus ja kuolema sivuutetaan ja pyritään jopa unohtamaan. Jetsu muistuttaa myös, miten venäjänkarjalaisessa kulttuurissa kuolevan kotiin lähettäminen ei välttämättä ole hänen hylkäämistään tai hänen ihmisarvonsa vähättelemistä, vaan enemmänkin sitä, ettei kuolema ole kielletty ja kuoleman hyväksyminen on tuotu osaksi ihmiskuvaa. Tällöin siis niin lääkäri kuin potilas ovat todenneet ja hyväksyneet kuoleman lähestymisen, jolloin kuolemasta puhuminen ja siihen valmistautuminen ovat mahdollisia. (Jetsu 2001, 89–90.)

Venäjänkarjalaisissa kuolemanrituaaleissa painotetaan kuolleen ihmisen, vainajan, toimijuutta ja osallisuutta. Vainajan ruumis on osa kuolemankulttuuria, kun se on näkyvä ja konkreettisesti läsnä rituaaliperinteissä, kuten yönistujaisissa. Vainaja otetaan huomioon myös eri rituaaleissa. Esimerkiksi hautaamisessa hän muun saattoväen tavoin saa ryypyn eli tilkan viinaa, joka kaadetaan hautaan. Vainaja ei myöskään lopeta ”elämistään” kuoleman jälkeen vaan hän kuolleen liikkuu ja vierailee kotonaan. Vainaja ei ole siis karkotettu

kotipiiristään, vaan hänelle esimerkiksi katetaan paikka perheen ruokapöydässä samoin kuin hänen vuoteensa sijataan. (Jetsu 2001, 162, 174, 178, 252–253.)

Liikkumiseen on varattu kuusi viikkoa aikaan, jonka jälkeen hänen nähdään kiinnittyvän osaksi tuonpuoleista. Tällöin vainajasta luopuminen on todentunut omaisille ja sosiaalinen järjestys, joka on järkkynyt kuolemasta, on normalisoitunut. Kuuden viikon jälkeen vainaja saa palata kotiin vain kutsusta, sillä omaiset olettavat vainajan löytäneen paikkansa vainajien yhteisöstä. Venäjänkarjalaisessa kuolemankulttuurissa pyritään kuitenkin luomaan ja ylläpitämään yhteyttä tämän- ja tuonilmaisen välillä. Ihminen elävänä nähdään osana tämänpuoleista, ja kuoleman jälkeen hän siirtyy osaksi tuonpuoleista. Erilaisilla rituaalisilla toimilla pyritään varmistamaan näiden maailmojen yhteydenpito, kuten hautajaisissa ja muuten vainajaa muisteltaessa tarjottavalla ruualla. Erona suomalaiseen kulttuuriin on se, ettei vainajan paikka ole taivaassa, vaan he ovat tuonpuoleisessa, tuonilmaisissa, ”siellä” tai konkreettisesti kalmismailla ja lähivainajaloissa. Kuuden viikon jälkeen vainajan muistaminen tapahtuu puolivuotehisten ja vuotehisten avulla, joihin vainaja on kutsuttu muiden suvun vainajien kanssa. (Jetsu 2001, 178, 250–251, 253–255.)

Venäjänkarjalainen kuolemankulttuuri omana lohtunani

Venäjänkarjalainen kuolemankulttuuri eroaa siis ”meidän” kulttuuristamme eli suomalaisesta luterilaisuuteen pohjautuvasta kuolemankulttuurista. Vaikka ”heidän” kuolemanrituaaleissa ja -ajatusmaailmoissa voi löytää myös yhteneviä kohtia ”meidän” kanssa, voi kirjaa lukiessa herätä hämmennystä. Ja niinhän se on aina, kun tutustuu muihin kulttuureihin. Koska olemme kasvaneet tietynlaiseen maailmankuvaan, voivat välillä siitä eroavat näkemykset sekoittaa omia perspektiivejä, jolloin muut ajattelutavat nähdään outoina tai jopa ”väärinä”. Itselläni ei kuitenkaan käynyt näin, vaan kirjan lukeminen kyseisessä elämänvaiheessani tuotti erilaista reaktiota itsessäni. Kirja mielestäni avarsi mieltäni ja jopa helpotti synkkää mielentilaani.

En siis kokenut erilaista kulttuuria outona, vaan erot toimivat enemminkin lohduttavana asiana. Omassa, hyvin suomalaisessa ja luterilaisessa kuplassani kuolemasta ei mielellään puhuttu ja joskus siitä ei edes saanut puhua. Toisaalta myös mummoni tilanteessa kuolema ei ollut vielä täysin lähellä, koska silloin mummoni tila nähtiin hoidettavana. Kuitenkin diagnoosi toi kuoleman ja kuoleamisen mieleeni, koska itse rinnastin syövän kuolemaan, niin kuin varmaan moni muukin läheiseni tuolloin. Monet meistä silti päättivät olla puhumatta siitä ja jatkoimme ”no ei sille voi mitään, niin turha sitä miettiä liikaa” -ajatusmallilla. Itse yliajattelijana en kuitenkaan pystynyt syrjäyttämään tilannetta, vaan aihepiiri mietitytti kellon ympäri.

Yksi asia, joka toi ehkä eniten lohtua kirjaa lukiessani, oli elävien ja vainajien suhde venäjänkarjalaisessa kuolemankulttuurissa. Olen tottunut ajatukseen siitä, että sitten kun ihminen on kuollut, hän on kuollut. Piste. Tietenkin kristillinen ajatusmalli tuo esille ajatusta siitä, että kuollut ihminen voi olla taivaassa, jossa hän pilven päältä seuraa elävien

läheistensä elämää. Tämän lisäksi hautausmaalle voi mennä vierailemaan ruumiin fyysisen lepopaikan luokse, jossa kukkien istuttamisen tai haudalle puhumisen kautta voi osoittaa ikävänsä sekä ylläpitää muistoa ja suhdetta menetettyyn läheiseen. Muistopäivinä, kuten kuoleman vuosipäivänä tai pyhäinpäivänä, voi kuollutta muistella eri rituaaleilla, kuten kynttilän viennillä hautausmaalle. Kuolleen muisto voi elää eri tavoilla, kuten omassa tilanteessani mummuni antamalla korulla kaulassani, tai hänen nykyisin vanhemmillani asustavan kissansa kautta. Kuitenkin koen, että ”meidän” kulttuurisamme emme ylläpidä suhdetta kuolleeseen samalla tavalla kuin venäjänkarjalaiset, emme näe kuolleen olevan ”elossa” samalla tavalla kuin he.

Kirjan avulla ymmärsin, että itse kaipaan tämänkaltaista suhdetta kuolleeseen, ja sen vuoksi pidinkin venäjänkarjalaiseen kuolemankulttuuriin tutustumisesta. Mielestäni on harmillista, että omassa kulttuurissani kuollut on ikuisesti tuolla jossain eikä hän tule ikinä palaamaan sieltä. Kun hänet on kerran menetetty, häntä ei voi enää saada takaisin ja tämä lähteminen tapahtuu heti kuoleman jälkeen. Emme venäjänkarjalaisten tapaan vietä kuoleman jälkeistä kuutta viikkoa olettaen vainajan viettävän aikaa kotonamme, hänen kotonaan, vaan uskomme hänen lähteneen heti sinne, minne hän meneekin. Usein emme edes usko hänen menneen minnekään vaan enemminkin kadonneen. Hän on lakannut olemasta sillä sekunnilla, kun hän on kuollut. Mielestä tämä on karu tapa ajatella kuolemaa. Miten voi olla, että yhtenä hetkenä ihminen on elossa ja toisena hän poistuu tästä todellisuudesta kokonaan? Koen tämän olevan yksi syy niin kuolemanpelkoon kuin myös siihen, miksi kuoleamisen hyväksyminen on monelle vaikeaa. On vaikeaa hyväksyä näin suuri muutos, joka voi tapahtua niin lyhyessä ajassa. Tämän vuoksi venäjänkarjalainen kuuden viikon siirtymäaika sekä jatkuva suhde vainajaan voi pehmentää omaisen kokemaa iskua.

Tämä nosti esille myös ilmiön, jonka näen vainajan inhimillistämisenä. Venäjänkarjalaisessa kuolemankulttuurissa vainaja ei katoa kuolemansa jälkeen eikä hän lakkaa olemasta ihminen. Hän on vain ihminen, joka on siirtynyt tämänpuoleisesta tuonpuoleiseen. Hän on toimija ja osa perhettä kuoleman jälkeenkin. Vaikka itsekin koen oman mummuni olevan vieläkin, ja tulevan aina olemaan, osa perhettäni, en kuitenkaan koe hänen toimivan yhtä aktiivisena osana sukuani, kuin venäjänkarjalaiset kokevat sukunsa vainajat.

Viimeisenä lohtua tuovana asiana venäjänkarjalaisessa kuolemankulttuurissa oli avoimuus kuolemaa ja kuolemista kohtaan. Tietenkin tämä avoimuus on toisaalta pakotettua siinä mielessä, kun esimerkiksi terveydenhuolto lähettää kuolevan takaisin perheen hoivattavaksi. Kuitenkin koin kuolemasta avoimesti puhumisen ja vainajan läsnäolon kuolemanrituaaleissa olevan yksi asia, joka hieman helpotti omaa oloani. Olen niin tottunut, että omassa kulttuurissani kuolemaa pelätään koko elämän ajan ja se on pahin asia, mitä voi tapahtua kenellekään. Tämän vuoksi oli jopa vapauttavaa kuulla erilainen näkökulma kuolemaan. Tietenkään venäjänkarjalaisetkaan eivät iloitse läheisen kuollessa, mutta itse kirjaa lukiessani sain käsityksen siitä, että kuoleman ei tarvitse aina olla maailmanloppu.

Lopuksi

Laura Jetsun teos opetti minulle siis hyvin paljon asioita venäjänkarjalaisesta kuolemankulttuurista, mutta myös paljon itsestäni ja omista ajatuksistani. Vaikka ensin kirosin kirjaa ja oletin sen saavan oloni vielä kauheammaksi, se toimikin päinvastoin. Negatiivisuuden sijaan sain kirjasta lohtua sekä ymmärsin enemmän asioita kuolemasta ja siihen suhtautumisesta. Koin tärkeäksi nähdä, miten omat ajatukseni kuolemasta, oma kuolemankulttuurini, ei ole se ainoa oikea kuolemankulttuuri. Kuolemankulttuureja on useita erilaisia ja niistä jokaisesta voi oppia jotakin uutta. En sano, että kirja olisi parantanut omaa kuolemanpelkoani tai tehnyt minusta sataprosenttisesti sujut kuoleman kanssa, mutta se omalla tavallaan auttoi minua hyväksymään kuolemaa.

Haluan tämän kirjoituksen avulla tuoda esille, miten voimme muiden kulttuurien avulla oppia uusia asioita. En ajattele, että meidän pitäisi vaihtaa omaa kulttuuriamme tai ajatusmaailmaamme toiseen, mutta muuhun tutustuminen tekisi monelle hyvää. Elämme kaikki samanlaista elämää riippumatta siitä, mihin kulttuuriin kuulumme. Käymme kaikki samoja elämänvaiheita, mukaan lukien kuolemaa, läpi, joten miksi emme tutustuisi siihen, miten muut ihmiset ja kulttuurit kokevat ja suhtautuvat meille vaikeisiin asioihin? Tutustumalla muihin kulttuureihin voimme avartaa omaa maailmakuvaamme, joka voi auttaa erilaisten asioiden käsittelemisessä. Tällöin voi myös oppia kuolemantaitoa eli päästää irti kuolemanpelosta ja oppia hyväksymään kuolemaa. Voikin siis sanoa, että tällöin sinusta voi tulla kuolemantaitaja.

Kirjoittajasta

Petriina Lahtinen (lahtinen.petriina@gmail.com) on kulttuurintutkimuksen opiskelija Itä-Suomen yliopistossa ja Karjalan tutkimuslaitoksen korkeakouluharjoittelija. Tämä artikkeli on kirjoitettu Karjalan tutkimuslaitoksen Ylirajainen kuolema -hankkeeseen ja tekstin alkuperäinen versio on julkaistu Karjalan tutkimuslaitoksen blogisivuilla. Lahtinen on tutkijana kiinnostunut lapsuudentutkimuksesta ja kasvatustutkimuksesta.

Kirjallisuusviitteet:

Jetsu, Laura. 2001. *Kahden maailman välillä: etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Rannikko, Anni ja Rannikko, Pertti. 2021. Autoetnografia ja vaikenemisen kulttuuri. Teoksessa Sanna Rynänen ja Anni Rannikko (toim.) *Tutkiva mielikuviutus: Luovat, osallistuvat ja toiminalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. (57–81). Helsinki: Gaudeamus.